इन्द्रमणि 'मानव' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तोता

देवीकुमारी श्रेष्ठ

स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्ष

त्रि.वि. दर्ता नं. २०४८३-९४

क्याम्पस दर्ता नं. ११८

परीक्षा क्रमाङ्कः १७३६

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६३

स्वीकृती-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस शैक्षिक सत्र २०५८-६० का छात्रा देवीकुमारी श्रेष्ठले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **इन्द्रमणि 'मानव' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** नामक शोध-पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेल ....
विभागीय प्रमुख

२. उपप्राध्यापक जीवेन्द्रदेव गिरी ....
शोध निर्देशक

३. उपप्राध्यापक मधुसूदन गिरी ....
बाह्य परीक्षक

मितिः २०६३/११/१०

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

"इन्द्रमणि ''मानव'' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तहकी छात्रा देवकुमारी श्रेष्ठले मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको प्रस्तुत अध्ययनसँग म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्छु ।

मितिः ....

....

जीवेन्द्रदेव गिरी,

उपप्राध्यापक,

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि.कीर्तिपुर

कृतज्ञताज्ञापन

नेपाली साहित्यक्षेत्रमा क्रियाशील साहित्यकार इन्द्रमणि मावनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन आजसम्म भएको थिएन । यसैलाई पूरा गर्न मैले स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौं पत्र पूरा गर्ने प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत विषयमा अनुसन्धान गर्ने प्रयत्न गरेकी हुँ ।

प्रस्तुत शोधपत्र 'साहित्यकार इन्द्रमणि ''मानव' ' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' तयार पार्ने सिलसिलामा मेरो एक प्रयास मात्र पर्याप्त नभएर विभिन्न विद्वान्, व्यक्तिहरूबाट समेत आवश्यक सहयोग, सुझाव र मार्गनिर्देशन पाएकी हुँ । त्यसनिम्ति उहाँहरू सबैप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु मेरो कर्तव्य हो । प्रस्तुत शोधपत्र आदरणीय गुरु श्री जीवेन्द्रदेव गिरीज्यूको निर्देशनमा तयार भएको हो । आफ्नो अमूल्य समय दिई प्रस्तुत कार्य सम्पन गर्न उचित प्रेरणा, सल्लाह र मार्गनिर्देशन गरेर लेखनमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति म अति नै ऋणी छु र उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यस्तै शोधपत्रलेखनको प्रारम्भिक सममयदेखि सामग्रीसङ्कलन एवं लेखन-अवधिमा आफ्नो कार्यव्यस्तता हुँदाहुँदै पनि प्रसन्नतापूर्व सहयोग गर्नुहुने महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्जका आदरणीय गुरु श्री नारायणप्रसाद शर्मा 'गैरे' ज्यूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यका सन्दर्भमा विविध स्रोतसँग सम्बन्धित सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने आदरणीय गुरुहरू श्री नन्दराम लम्साल, सनत रेग्मी, शोभना वज्राचार्य र उहाँको परिवारका अन्य सदस्यहरू तथा केन्द्रीय पुस्तककालय त्रि. वि. कीर्तिपुरका कर्मचारी वर्गप्रति पनि म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसै सन्दर्भमा सदैव अध्ययनप्रति उत्प्रेरित गर्नुहुने मेरा प्रातः स्मरणीय पिता कमलसिंह श्रेष्ठ र माता कलसी श्रेष्ठप्रति म चिर ऋणी भएको कुरा यहाँ स्मरण गर्दछु । यसैगरी यस शोधपत्रलाई मेहनतका साथ शुद्ध र स्पष्ट टङ्कन र मुद्रणमा सहयोग पुऱ्याउने एम.एम. कम्युनिकेशन, कीर्तिपुरका मणिक डंगोललाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रिय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

विषयसूची

पृष्ठसङ्ख्या

अध्याय एकः शोधपरिचय **१–६**

१.१ शोधशीर्षक १
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १
१.३ विषयपरिचय १
१.४ समस्याकथन १
१.५ शोधकार्यको समीक्षा २
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३
१.७ प्राक्कल्पना ५
१.८ शोधकार्यको औचित्य ५
१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५
१.१० शोधविधि ६
१.११ शोधकार्यको रूपरेखा ६

अध्याय दुईः इन्द्रमणि 'मानव' को जीवनी **७–२४**

२.१ जन्म ७
२.२ पुर्ख्यौली ७
२.३ बाल्यकाल ८
२.४ शिक्षादीक्षा ११
  २.४.१ प्रथम चरण- प्रारम्भिक शिक्षा ११
  २.४.२ द्वितीय चरण- माध्यमिक शिक्षा १२
२.५ विवाह र दाम्पत्य जीवन १३
२.६ अध्यापनकार्यमा प्रवेश र निरन्तरता १४
२.७ बसोबास र आर्थिक स्थिति १६
२.८ जीवनचर्या १६
२.९ रुचि र स्वभाव १८
२.१० राजनीतिमा प्रवेश १९
२.११ जीवनका केही स्मरणीय दुःखका क्षणहरू २१

२.१२ लेखन | २२
२.१२.१ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव | २२
२.१२.२ लेखनकार्यको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी | २३
२.१३ निष्कर्ष | २४

अध्याय तीनः इन्द्रमणि 'मानव' को व्यक्तित्व | **२५–४०**

३.१ पृष्ठभूमि | २५
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व | २५
३.३ व्यक्तित्वका अन्य विभिन्न पाटाहरू | २६
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व | २७
३.३.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व | २७
३.३.२ साहित्यतेर व्यक्तित्व | ३४
३.३.२.१ सामाजिक सांस्कृतिक व्यक्तित्व | ३४
३.३.२.२ राजनीतिक व्यक्तित्व | ३५
३.३.२.३ शिक्षक व्यक्तित्व | ३६
३.३.२.४ सैनिक व्यक्तित्व | ३७
३.४ विधागत सफलता | ३८
३.५ सम्मान र पुरस्कार | ३८
३.६ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनका बीच अन्तः सम्बन्ध | ३९

अध्याय चारः इन्द्रमणि 'मानव' का साहित्यिक कृतिहरूको विवेचना | **४१–९४**

४.१ पृष्ठभूमि | ४१
४.१.१ प्रथमचरण | ४१
४.१.२ द्वितीय चरण | ४३
४.२ इन्द्रमणि 'मानव' का साहित्यिक कृतिहरूको विवेचना | ४४
४.२.१ इन्द्रमणि 'मानव' का कथाहरूको अध्ययन | ४४
४.२.१.१ रुचिक्षेत्र | ४५
४.२.१.२ रीतिक्षेत्र | ४६
४.२.१.३ सारवस्तु | ४८
४.२.१.४ अर्थसापेक्ष | ५०
४.२.१.५ दृष्टिविन्दु | ५१

४.२.१.६ कथानक ढाँचा ५३
४.२.१.७ रूपविन्यास ५३
४.२.१.८ निष्कर्ष ५५
४.२.२ इन्द्रमणि ''मानव' ' का कविताहरूको अध्ययन ५७
४.२.२.१ शीर्षक र संरचना ५८
४.२.२.२ विषयवस्तु ६१
४.२.२.३ रसभाव ६८
४.२.२.४ भावविधान ६९
४.२.२ ५ लयविधान ७०
४.२.२.६ विम्बप्रतीक र अलङ्कार विधान ७२
४.२.२.७ भाषाशैली ७४
४.२.३ नाटकको अध्ययन ७५
४.२.३.१ शीर्षक ७५
४.२.३.२ कथावस्तु ७६
४.२.३.३ पात्रविधान ७८
४.२.३.४ संवाद ८३
४.२.३.५ द्वन्द्व ८४
४.२.३.६ देश काल र वातावरण ८५
४.२.३.७ उद्देश्य/जीवदर्शन ८६
४.२.३.८ दृश्यविधान ८६
४.२.३.९ अभिनय ८८
४.२.३.१० भाषाशैली ८९
४.२.४ फुटकर निबन्धको अध्ययन ९०
४.२.४.१ प्रारम्भ ९०
४.२.४.२ निबन्धको विवेचना ९०
४.२.४.३ निष्कर्ष ९४

अध्याय पाँचः निष्कर्ष **९५–१०५**

५.१ जीवनगत निष्कर्ष ९५
५.२ साहित्यिक कृतिसम्बन्धी निष्कर्ष ९७
५.२.१ कथागत निष्कर्ष ९८
५.२.२ कवितागत निष्कर्ष ९९

५.२.३ निबन्धगत निष्कर्ष १०१
५.२.४ नाटकगत निष्कर्ष १०२
५.३ नेपाली भाषा र साहित्यप्रति ''मानव' ' को दृष्टिकोण १०३
५.४ साहित्यकार इन्द्रमणि ''मानव' ' ले नेपाली साहित्यलाई दिएको योगदान १०४
५.५ सम्भावित शोधशीर्षकहरू १०५

सन्दर्भग्रन्थ सूचि

सङ्क्षिप्त शब्दावली

यस शोधपत्रमा प्रयोग भएका चिह्न र सङ्क्षिप्त रूपको प्रयोग तल दिइएका विशिष्ट अर्थमा गरिएको छ :

चिह्न	**अर्थ**
/	विकल्प रूप, र ।
:	निर्देशक चिह्न
-	समस्त पद
-	सङ्केत
o	सङ्क्षेपीकृत चिह्न
( )	गौण सङ्केत
....	केही अंश छोडिएको
।	प्रश्न गरिएको
!	पूर्णविराम
' '/" "	उद्धरण
,	अल्पविराम
सङ्क्षिप्त रूप	**पूर्णरूप**
इ.सं.	इस्वी संवत्
वि.सं.	विक्रम संबत्
क्र. सं.	क्रमसंख्या
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	पृष्ठ
ने.ग.	नेपालगन्ज
डा.	डाक्टर
एम. ए.	मास्टर अफ आर्टस्
भे.अ.	भेरी अञ्चल
म. ब. क्या.	महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
मा. वि.	माध्यमिक विद्यालय
सम्पा.	सम्पादक